

VASE DE STICLĂ TIP MILLEFIORI DESCOPERITE LA NOVIODUNUM

Sever Petru BOȚAN

Institutul de Arheologie al Academiei Române, filiala Iași, e-mail: sever_botan@yahoo.com

Aurel-Daniel STĂNICĂ

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, e-mail: aurelstanica@gmail.com

Abstract: *The present paper analyzes two small fragments of Roman polychrome glass bowls fabricated in the millefiori technique and discovered on the shore of the Danube near the ancient municipium of Noviodunum (present day Isaccea – Tulcea county). The millefiori vessels were heirlooms of the Hellenistic Glass Industry and were produced in the Italian workshops between the 1st century BC and 1st century AD, as luxury products for a social elite. Thus, their presence is relatively scarce at the Lower Danube but the fragments discovered here are a strong testimony of the commercial networks that included the modern day Dobroudja into the Roman economic system even before the arrival of the Roman legions.*

Rezumat: *Articolul de față prezintă două fragmente de sticlă, de mici dimensiuni, fabricate în tehnica millefiori și descoperite pe malul Dunării, lângă așezarea de la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea). Vesela de sticlă de tip millefiori reprezintă o continuare a tradițiilor din industria vitrică de epocă elenistică, fiind produsă în atelierele italiene, ca veselă de lux, între sfârșitul sec. I a. Chr. și începutul celui următor. Astfel, aceste vase sunt destul de rare întâlnite la Dunărea de Jos, însă prezența lor în acest areal reprezintă o mărturie puternică a legăturilor comerciale ce integrau spațiul vest-pontic în sistemul economic roman, înainte de sosirea legiunilor imperiale.*

Keywords: *Early Roman Glass, millefiori, Hellenistic and Roman Glass Industry, Moesia Inferior, Noviodunum–Isaccea*

Cuvinte cheie: *sticlă din perioada romană timpurie, millefiori, producția de sticlă în perioada elenistică și romană, Moesia Inferior, Noviodunum–Isaccea*

INTRODUCERE

În cadrul proiectului de cercetare Noviodunum 2020, anual au fost efectuate ample investigații de teren. Astfel, unul din obiectivele noastre, a fost acela de a monitoriza efectul eroziunii provocate de apele Dunării asupra incintei nordice a cetății.

Primele cercetări arheologice la Noviodunum au demarat în anul 1953, printr-un sondaj efectuat de-a lungul falezii inundabile a Dunării, „la ruinele portului roman al cetății Noviodunum”, cu scopul „de a studia și valorifica științific aceste monumente arheologice, amenințate cu distrugerea totală de apele Dunării, și care n-au fost cercetate deloc până în prezent”¹. Astfel, au fost dezvelite o serie de construcții antice și a fost întocmit cu această ocazie primul plan coerent al segmentului faleză².

Ceva mai târziu, în 1956 s-a stabilit că zidul de incintă era prevăzut la nord cu șase turnuri avansate, cu frontul rotunjit, dintre care două, mai apropiate (T4 și T5), puteau flanca o intrare. Au fost cercetate două edificii termale, unul plasat la vest de spațiul intrării,

¹ Barnea et alii 1957, 157.

² Ștefan et alii 1954, 175; Barnea et alii 1957, 156.

celălalt, în partea de est a intrării, și un edificiu bazilical, cu absida spre nord, adosat zidului de incintă, încadrat cronologic de autorii săpăturilor în sec. V-VI p.Chr.³. Investigațiile arheologice au fost reluate în 1964, fiind condiționate de nivelul apelor Dunării, au fost continuate de intervenții punctuale în 1967, 1970-1971 și 1973.

Începând cu anul 2010, colectivul de cercetare a monitorizat cu atenție Incinta de Nord și efectele apelor Dunării asupra elementelor de fortificație. În acest context, au fost descoperite o serie de artefacte aparținând diferitelor etape de locuire înregistrate la Noviodunum.

VESELA DE STICLĂ DE LA NOVIODUNUM. TEHNICA *MILLEFIORI*

Vesela de sticlă de epocă romană și romano-bizantină descoperită în așezarea de la Noviodunum se remarcă printr-o mare varietate tipologică de vase și obiecte de sticlă care acoperă un interval cronologic larg, din perioada romană timpurie până în epoca medievală. Între aceste piese, atrag atenția două fragmente de dimensiuni reduse, însă de o calitate artistică deosebită, lucrate în tehnica *millefiori*. Cele două fragmente au fost descoperite întâmplător pe faleză Dunării și nu au, din păcate, un context arheologic, astfel că analiza lor se poate face exclusiv pe baza analogiilor.

Tehnica *millefiori* (al cărei nume s-ar traduce prin *o mie de flori*)⁴ își are originile încă din industria vitrică de epocă elenistică, însă ea s-a perpetuat cu destul de mult succes și în epoca romană timpurie, până către sfârșitul sec. I p.Chr., datorită predilecției romanilor pentru produse de lux lucrate în sticlă colorată (în această categorie intrând și vesela mozaicată sau cea monocromă cu aspect semi-opac)⁵. Aceste vase constituiau și o categorie foarte căutată de obiecte de import, prin raritatea și rafinamentul lor fiind considerate produse care atestau un oarecare prestigiu social. În societatea dacică de la nord de Dunăre aceste vase sunt relativ bine reprezentate prin descoperirile de la Piatra Craivii (jud. Alba)⁶ (vas considerat drept un produs al atelierelor nord-italice), Piatra Roșie (jud. Hunedoara)⁷, Tinosul (jud. Prahova)⁸ și Barboși (jud. Galați – Pl.I/5a-b)⁹. În paralel, vesela mozaicată sau cea monocromă (în care pot fi incluse și frumoasele exemplare de boluri costolate realizate din sticlă de culoare alb-opac cu aspect de faianță) este bine reprezentată în așezările dacice de la est de Carpați, la Poiana și Răcățău¹⁰.

Tehnica de producție a vaselor tip *millefiori* a fost descrisă pe larg în literatura de specialitate, fiind făcute și numeroase experimente pentru a o proba¹¹. În esență, bețișoarele din sticlă colorată erau adunate într-un mănunchi și topite împreună, până fuzionau. Apoi, erau tăiate la dimensiunea unor *tesserae* ce erau așezate într-un tipar bi-valv,

³ Barnea, Mitrea 1959, 461-473.

⁴ Termenul de *millefiori* este o creație a Renașterii italiene. Nu cunoaștem, din păcate, numele antic al acestor vase – vezi Oliver Jr. 1968, 48.

⁵ Pentru o trecere în revistă a principalelor tipuri de vase elenistice aparținând Grupurilor Canosa și Antykithera, vezi Oliver Jr. 1968, 48-70. Grupul Antykithera, numit astfel după celebra epavă de pe care a fost recuperat și un interesant mecanism astronomic, are în compunerea sa și vase de sticlă mozaicate sau *millefiori*, constituind veriga de legătură între industria elenistică și cea romană timpurie – Grose 1981, 66.

⁶ Plantos 2006, 146-147.

⁷ Daicoviciu 1954, 95, pl. XI/11. Este vorba despre o urnă de tip *onyx-glass*, de factură elenistică (Grupul Canosa), provenită cel mai probabil din atelierile est-mediteraneene, vezi Grose 1989, 193.

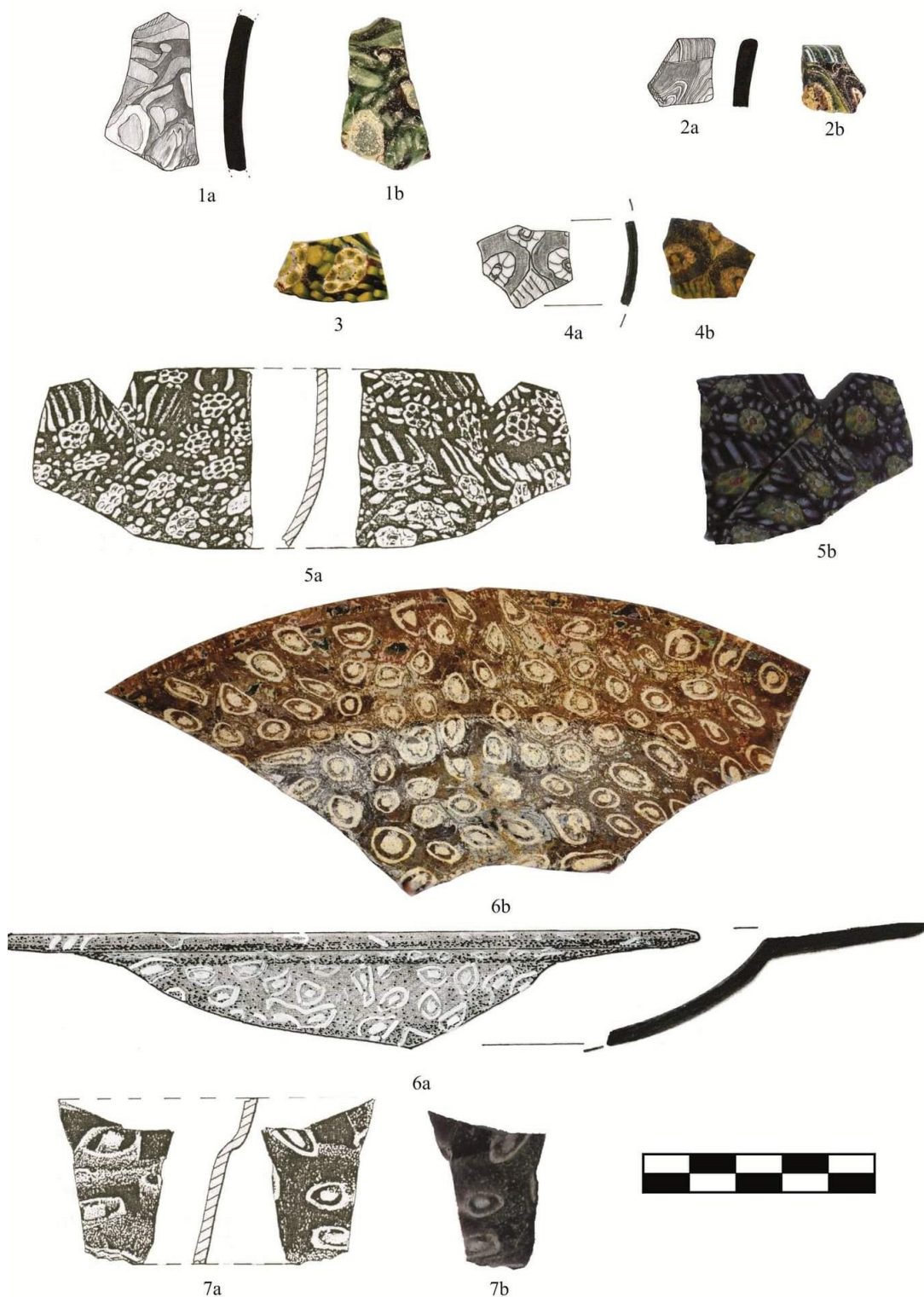
⁸ Vulpe, Vulpe 1924, fig. 42.

⁹ Sanie 2002, 163, pl. I/3 și pl. VI. Vezi, de asemenea, și Boțan 2015, 103-104, pentru explicații și datare.

¹⁰ Boțan 2015, 105-107.

¹¹ Vezi Schuler 1959, 47-52; Lierke 2009, 105-106.

într-o anumită ordine pentru a forma decorul și topite din nou, pentru a lua forma unui vas. La final, neregularitățile erau șlefuite și îndepărtate, fie la cald, fie după răcirea vasului¹².

Pl. I. Vase de sticlă de tip millefiori descoperite la Dunărea de Jos / *Millefiori glassware from the Lower Danube.*

¹² Vezi descrierea la Lierke 2009, 41.

Vasele tip *millefiori* de epocă romană timpurie, în care se încadrează și exemplarele noastre, aparțin celui de-al IV-lea grup al veselei marmorate turnate în tipar din clasificarea făcută de David Grose¹³. Acest grup cuprinde două categorii de forme – **1.** Boluri și platouri carinate, cu buza evidențiată spre exterior (mai comune) și **2.** Farfurii și platouri de mari dimensiuni, boluri adânci sau pahare înalte¹⁴.

Ambele categorii erau lucrate prin turnare în tipare bi sau multi-valve. Culorile folosite, dar și tiparele decorative sunt oarecum diferite față de cele din epoca elenistică și poartă amprenta meșterilor sticlari din peninsula italică.

Primul fragment (H=3,38; Pl.I/1a-b) are un fond de culoare verde-închis, cu secțiuni de culoare alb-opac (de formă relativ rotundă) și verde-deschis. Cele mai bune analogii ale tiparului decorativ se pot stabili cu un fragment de bol carinat (sau pateră), cu un diametru al gurii de aproximativ 12.6 cm descoperit la Roma și atribuit atelierelor italiice. Acesta se datează între sfârșitul sec. I a.Chr. și prima jumătate a sec. I p.Chr., datare care poate fi acceptată și pentru exemplarul nostru¹⁵.

Cel de-al doilea fragment (Pl.I/2a-b) provine de la partea superioară a unui bol hemisferic. Acesta are fondul de culoare violet cu impresiuni concentrice de culoare alb-opac și verzui-deschis cu centru de culoare roșu-marونی. Buza de culoare verde cu impresiuni de culoare alb-opac este rotunjită și șlefuită. Acest element decorativ distinct ridică o serie de probleme la datarea prin analogie a piesei. Dacă tiparul decorativ este destul de întâlnit în producția atelierelor italiice de la sfârșitul sec. I a.Chr. și începutul secolului următor, motivul decorativ al buzei ne indică o piesă de factură elenistică cu o datare ceva mai timpurie, între sfârșitul sec. al II-lea și jumătatea sec. I a.Chr.¹⁶. Arealul de proveniență este, de asemenea italic, însă piesa poate să fi fost realizată de meșterii orientali care începuseră să migreze către Roma și bazinul mediteranean în căutare de noi piețe de desfacere. Dimensiunile reduse ale celor două fragmente nu ne permit, însă, să oferim analogii mai exacte.

O piesă relativ similară în ceea ce privește tipul și forma decorului cu primul fragment de la Isaccea este un fragment de bol *millefiori* (Pl.I/3) descoperit la Cotul Celicului lângă satul Poșta (comuna Frecăței, județul Tulcea)¹⁷. Piesa are fondul de culoare maro închis, cu motive florale de culoare alb-opac și intarsii de culoare galbenă. Ea provine cel mai probabil de la un bol carinat de dimensiuni mai mici, databil, ca și exemplarul de la Isaccea, între sfârșitul sec. I a.Chr. și prima jumătate a sec. I p.Chr.

Un alt fragment de vas *millefiori*, din nefericire cu dimensiuni la fel de reduse ca și celelalte piese, a fost descoperit la Durostorum/Ostrov–Ferma 4 (Pl.I/4a-b)¹⁸. Fragmentul are fond de culoare albastru-închis, cu motive florale de culoare alb-opac având stamina de culoare galbenă și frunze de culoare verde. Față de celelalte fragmente discutate mai sus, piesa de la Ostrov pare a avea cea mai complexă și mai îngrijită structură decorativă. Este foarte probabil ca ea să fie tot produsul atelierelor italiice de la începutul erei noastre.

Tot de la *Durostorum*–Ostrov provine și un frumos fragment de farfurie/platou decorat cu așa numitul motiv al „ochiului de păun” de culoare alb-opac, pe fond de culoare violet

¹³ Grose 1989, 256-261, cu exemple.

¹⁴ Grose 1989, 256-257.

¹⁵ Grose 1989, 316, nr. 481.

¹⁶ Grose 1989, 202, nr. 204.

¹⁷ Piesă inedită. Informații dr. Dorel Paraschiv. Vezi Boțan 2015, 105; Boțan 2019, 109, Pl. 2/6.

¹⁸ Boțan 2019, 109, Pl. 2/1a-b.

(Pl.I/6a-b)¹⁹. Acesta își găsește bune analogii cu un alt fragment similar descoperit la Barboși (Pl.I/7a-b)²⁰, ce poate fi datat prin analogie cu exemplare similare, la începutul sec. I p.Chr.²¹.

În fine, tot în categoria vaselor de tip *millefiori* din zona Moesiei Inferior trebuie amintit și un fragment descoperit la Oescus, în Bulgaria. Autoarea descoperirii îl atribuie unui bol carinat, de proveniență italică, databil la începutul sec. I p.Chr., care poate fi pus în legătură cu prezența trupelor romane în castelele de la Dunăre²².

Într-un studiu de anvergură redactat cu mai multă vreme în urmă, privind vesela de sticlă din bazinul Mării Negre, subliniam faptul că, în stadiul de atunci al cercetărilor, se pot sesiza o serie de diferențe notabile din punct de vedere calitativ și tehnico-artistic, între piesele descoperite în spațiul nord-pontic și cele din restul bazinului Mării Negre²³. Descoperirile ieșite la iveală în ultimii ani, în importante centre economice și administrative de la Dunărea de Jos (Noviodunum, Durostorum), vin să nuanțeze oarecum ideile pe care le avansam anterior. Observăm din prezentarea exhaustivă a descoperirilor de mai sus că vesela de tip *millefiori* devine tot mai bine reprezentată în cadrul descoperirilor vitrice de epoca romană din Dobrogea. Mai mult decât atât, suntem convinși că mai există numeroase fragmente descoperite în cadrul săpăturilor arheologice din alte centre dobrogene care nu au fost publicate până acum, în literatura de specialitate.

CONCLUZII

În încheierea acestui mic studiu se impun însă o serie de observații privind pătrunderea și difuzarea acestor piese la Dunărea de Jos. Pătrunderea produselor italice în această zonă a precedat avansul politico-militar al Romei din regiune, în sec. I p.Chr. După cum sublinia Victor Heinrich Baumann, pe piața istro-pontică dominată de produse micro-asiatice de tradiție elenistică au pătruns și influențe romane, încă de la sfârșitul sec al II-lea a.Chr.²⁴. Acest lucru se reflectă și în numeroase vase și obiecte de factură italică precum vesela tip *terra-sigillata* din atelierele arretine²⁵, opaițe sau bronzuri figurate, produse de lux ale artei torentice romane²⁶.

Pentru perioada sfârșitului sec. I a.Chr și prima jumătate a celui următor, care marchează momentul de maximă difuziune a veselei tip *millefiori* de factură italică, putem presupune că factorul determinant în prezența acestor obiecte îl reprezintă componenta comercială, avantajată și de prezența fluviului. După cum sublinia Marian Mocanu, în cazul *sigillatelor* italice cu care vesela *millefiori* este contemporană, momentul pătrunderii acestor vase „precede cu un pas avansarea militară a Romei în această regiune”²⁷. Cine erau posesorii acestor vase de lux care întăreau ideea unui statut social ridicat, rămâne pentru moment o întrebare ce își caută încă un răspuns.

¹⁹ Boțan, Elefterescu 2018, 18-19, Pl.XLII.

²⁰ Boțan 2015, 131, nr. 238, Pl. XXV/3 și LIX/2.

²¹ Mandruzzato, Marcante 2005, 108, nr. 304; Grose 1989, 325, nr. 527.

²² Кабакчиева 2000, 40-41, Pl. V/1.

²³ Chiriac, Boțan 2013, 306.

²⁴ Baumann 2011, 205-207.

²⁵ Mocanu 2016, 119-128.

²⁶ Baumann 2011, 207.

²⁷ Mocanu 2016, 127.

BIBLIOGRAFIE

- Barnea, I., Mitrea, B., Angelescu, N. 1957, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Materiale și Cercetări Arheologice 4, 155-174.
- Barnea, I., Mitrea, B. 1959, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Materiale și Cercetări Arheologice 5, 461-473.
- Baumann, V.H. 2011, *Prezențe din mediul italic la gurile Dunării în sec. II a. Chr.-III p. Chr.*, Peuce, serie nouă 9, 203-216.
- Boțan, S.P. 2015, *Vase de sticlă în spațiul dintre Carpați și Prut (secolele II a. Chr. – II p. Chr.)*, Cluj-Napoca.
- Boțan, S.P. 2019, *Glassware from the Lower Danubian Limes (1st-3rd centuries AD): A Brief Survey*, în L. Mihailescu-Bîrliaba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Leuven-Paris-Bristol, 107-137.
- Boțan, S.P., Elefterescu, D. 2018, *Vase de sticlă de epocă romană descoperite la Durostorum/Ostrov – Ferma 4 (secolele I p. Chr. – IV p. Chr.)*, Iași.
- Chiriac, C., Boțan, S. P. 2013, *Sticlăria elenistică și romană din Pontul Euxin. Între producție și import*, în Panait-Bîrzescu, F., Bîrzescu, I., Matei-Popescu, F., Robu, A. (eds.), *Poleis din Pont și Propontida în epocile elenistică și romană*, București, 278-318.
- Daicoviciu, C. 1954, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*. București.
- Grose, D.F. 1981, *The Hellenistic Glass Industry Reconsidered*, Annales du 8e Congrès International d'Etude Historique du Verre, Liège, 61-72.
- Grose, D.F. 1989, *Early Ancient Glass. Core-Formed, Rod-Formed and Cast Vessels and Objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C to A.D.50*, The Toledo Museum of Art.
- Lierke, R. 2009, *Die nicht-geblasenen antiken Glasgefäße*, Offenbach.
- Mandrizzato, L, Marcante, A. 2005, *Vetri antichi del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. Il vasellame a mensa*, Murano.
- Mocanu, M. 2016, *Importuri de terra sigillata italică în spațiul vest-pontic*, Peuce, serie nouă 14, 119-128.
- Oliver, Jr.A. 1968, *Millefiori Glass in Classical Antiquity*, Journal of Glass Studies 10, 48-70.
- Plantos, C. 2006, *Two Greek-Roman Glass Vessels in the Dacian Fortress and Settlement from Piatra Craivii (Alba County)*, Apulum 43 (1), 145-150.
- Sanie, S. 2002, *Descoperiri mărunte de la Barboși-Galați (I) 1. Un tipar pentru turnare; 2. Fragmente de sticlă policromă*, Arheologia Moldovei 25, 153-164.
- Schuler, F. 1959, *Ancient Glassmaking Techniques: The Molding Process*, Archaeology 12 (1), 47-52.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Buhor, E., Comșa, E., Constantinescu, Ș., Diaconu, P., Dragomir, I., Pompilian, Gh., Bichir, Gh., Constantiniu, F. 1954, *Șantierul Arheologic Garvăn (Dinogetia)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 5, 1-2, 161-197.
- Vulpe, R., Vulpe, E. 1924, *Les fouilles de Tinosul*, Dacia 1, 166-223.
- *
- Кабакчиева, Г. 2000, *Oescus. Castra Oescensia: Раннеримският военен лагер при устието на Искър, София*.